

๒๑ มิถุนายน
สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนครคีรี

◇ วันคล้ายวันประสูติของ ◇
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำรงราชานุภาพ
บิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย

ขอนำเสนอ

บันทึกเรื่องราวเสด็จประพาสต้น

จดหมายนายทรงอำนาจ อานุภาพ ร.ศ. ๑๒๓

จดหมายนายทรงอาณุภาพ : เล่าเรื่องประพาสต้น เมื่อ ร.ศ. ๑๒๓

จดหมายนายทรงอาณุภาพ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย ทรงอาณุภาพ เป็นบันทึกเรื่องราวการเสด็จประพาสหัวเมืองต่าง ๆ ของ**พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** รัชกาลที่ ๕ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๗ หรือ ร.ศ. ๑๒๓ ซึ่งการประพาสเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระองค์ เพื่อทอดพระเนตรสภาพบ้านเมือง ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรอย่างใกล้ชิด ซึ่งนำไปสู่การปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม เศรษฐกิจ และประเทศชาติให้มีความก้าวหน้า ไม่ล้าหลัง ในช่วงเวลาที่ลัทธิจักรวรรดินิยมกำลังเผยแผ่ขยายอำนาจ

ด้วยเหตุนี้**พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** จึงต้องพยายามดำเนินนโยบายต่าง ๆ เพื่อป้องกันการคุกคามของชาติมหาอำนาจ และยกระดับการดำเนินชีวิตของราษฎรให้ดีขึ้น โดยการเสด็จประพาสหัวเมืองต่าง ๆ เป็นประจำโดยเฉพาะหัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองประเทศราชทางใต้ เพื่อตรวจราชการ สร้างความสนิทสนมกับข้าราชการท้องถิ่น และสร้างความจงรักภักดีให้เกิดขึ้นกับพระองค์

บันทึกเรื่องราวเสด็จประพาสต้น

จดหมายนายทรงอาณุภาพ ร.ศ. ๑๒๓

ตามหลักฐานและเอกสารเรียกการประพาสครั้งนี้ว่า **“การเสด็จประพาสต้น”** ซึ่งวัตถุประสงค์การเสด็จนอกจากเสด็จเพื่อทอดพระเนตรสภาพบ้านเมือง และราษฎร ก็เสด็จเพื่อเป็นการพักผ่อนพระราชอิริยาบถของพระองค์เองอีกด้วย ซึ่งการเสด็จประพาสครั้งนี้มีความพิเศษ คือ พระองค์เสด็จประพาสตามหัวเมืองอย่าง**สามัญชน** โดยไม่โปรดให้มีทองตราแจ้งต่อหัวเมืองเพื่อให้หัวเมืองเตรียมการรับเสด็จอย่างเป็นทางการ แต่ทรงแต่งพระองค์อย่างสามัญชน ปะปนไปกับราษฎร มิให้ผู้ใดรู้จักและทราบล่วงหน้า และทรงประทับค้างแรมที่ใดก็ได้แล้วแต่พระราชประสงค์

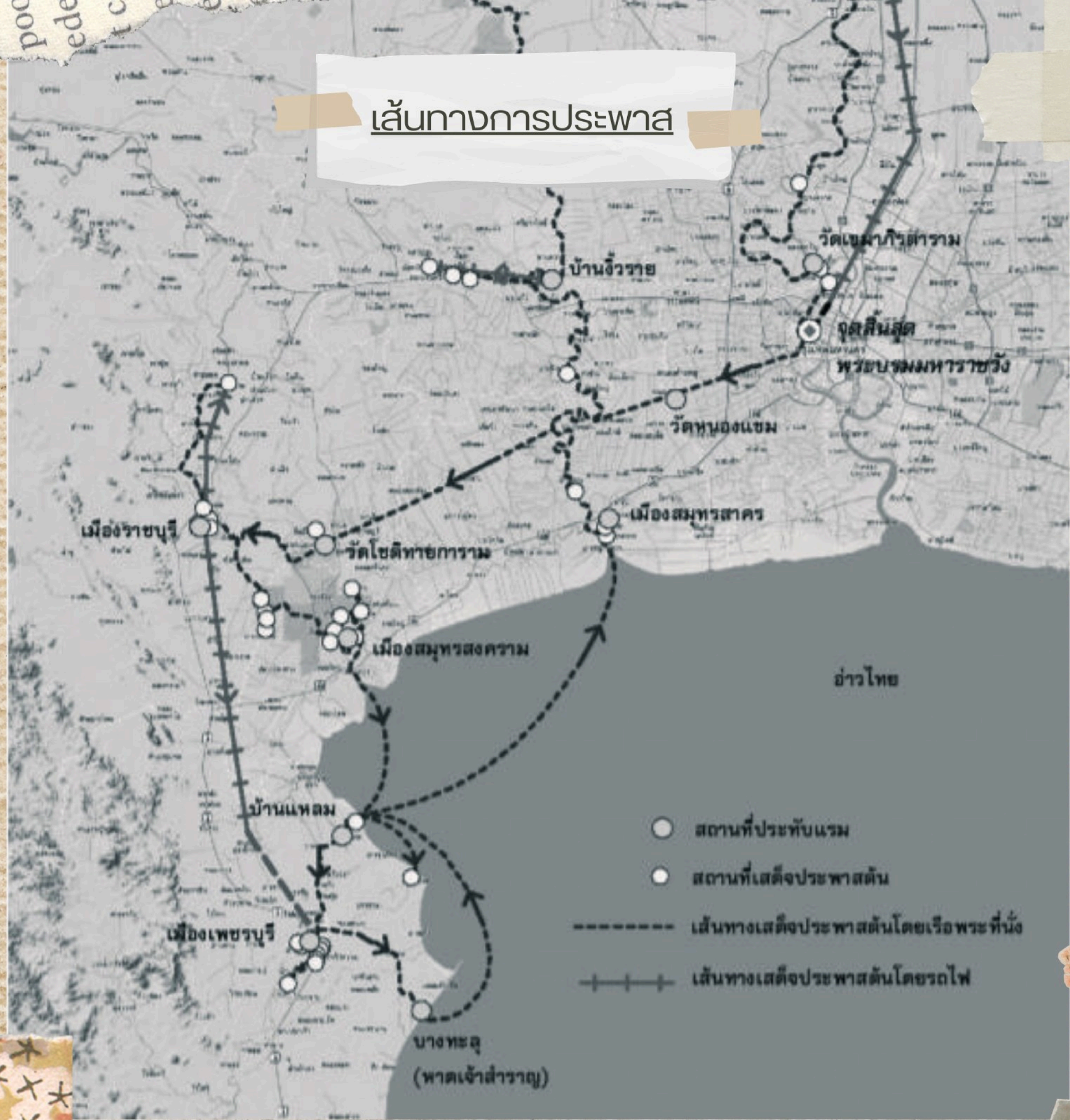
การเสด็จประพาสต้นนั้นมีประโยชน์แก่ราชการบ้านเมือง และการบำบัดทุกข์บำรุงสุขของราษฎรได้อย่างมาก ซึ่งพระองค์ทรงโปรดการเสด็จประพาสในลักษณะนี้เป็นอย่างมาก เนื่องจากการเสด็จประพาสในลักษณะนี้ทำให้**พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ทรงใกล้ชิด รับรู้ และเข้าใจสภาพสังคม ความทุกข์สุขในชีวิตประจำวันของราษฎรมากยิ่งกว่าการเสด็จประพาสแบบทางการแล้ว อีกทั้งยังทรงสำราญพระราชอิริยาบถและมีพระพลานามัยดีขึ้นจากการเสด็จประพาสครั้งนี้ ตลอดจนได้เห็นการปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการในท้องถิ่นอย่างแท้จริงอีกด้วย

บันทึกเรื่องราวเสด็จประพาสต้น

จดหมายนายทรงอำนาจ ร.ศ. ๑๒๓

เส้นทางการประพาส

คำว่า **“ประพาสต้น”** นั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า มีที่มาจากชื่อเรือที่ทรงซื้อไว้ใช้ในกระบวนเสด็จประพาส เนื่องด้วยเส้นทางการเสด็จประพาสส่วนใหญ่เป็นการเสด็จประพาสทางแม่น้ำลำคลองเป็นหลัก โดยในวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2447 โปรดเกล้าฯ ให้ซื้อเรือมาดประทุน 4 แจวลำหนึ่งเพื่อบรรทุกเครื่องครัว โดยมี**พระยาภิพัทรราชกิจ (อัน นรพัลลภ)** ซึ่งขณะนั้นเป็นหลวงศักดิ์นายเวร เป็นผู้คุมเครื่องครัวไปในเรือนั้น จึงทรงดำรัสเรียกเรือลำนั้นว่า **“เรือตาอัน”** เมื่อเรียกเร็วๆ ก็จะออกเสียงเป็น **“เรือต้น”** อีกทั้งคำว่า **“ต้น”** ยังอนุโลมใช้เรียกเครื่องแต่งพระองค์อย่างลำลองในคราวเสด็จประพาสว่า **“ทรงเครื่องต้น”** อีกด้วย

โดยเส้นทางการเสด็จประพาสต้นครั้งนั้น เริ่มเดินทางจากสะพานน้ำหน้าพระที่นั่งวโรภาษพิมาน พระราชวังบางปะอิน เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2447 ผ่านหัวเมืองต่าง ๆ ตามลำดับ เช่น **เมืองนนทบุรี สมุทรสาคร ราชบุรี สมุทรสงคราม เพชรบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี อ่างทอง และพระนครศรีอยุธยา** แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับจากบางปะอินโดยรถไฟ และถึงพระบรมมหาราชวังกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2447 รวมใช้เวลาเดินทางทั้งหมด 25 วัน

บันทึกเรื่องราวเสด็จประพาสต้น

จดหมายนายทรงอำนาจ ร.ศ. ๑๒๓

จดหมายนายทรงอาบุภาพ : เล่าเรื่องประพาสต้น เมื่อ ร.ศ. ๑๒๓

ความใน “**จดหมายนายทรงอาบุภาพ**” ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระราชหัตถเลขาถึง “**พ่อประดิษฐ์**” ซึ่งเรียบเรียงเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงขณะเสด็จประพาสต้นตั้งแต่เริ่มต้นจนจบตามลำดับ มีทั้งหมด 8 ฉบับสรุปความได้ดังต่อไปนี้

จดหมายฉบับที่ 1 : เล่าถึงเหตุที่จะเสด็จประพาสต้น นอกจากจะเป็นหนึ่งในพระราชกรณียกิจของ**พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** รัชกาลที่ 5 การเสด็จประพาสครั้งนี้ก็เพื่อการพักผ่อนพระอิริยาบถและพักรักษาพระองค์

จดหมายฉบับที่ 2 : จุดเริ่มต้นการเสด็จประพาสต้น โดยเริ่มเล่าเรื่องจากการเสด็จจากบางปะอินล่องลงมาตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา เสด็จประทับวัดปรโมยิกาวาศ แล้วเสด็จประพาสสวนกระท้อนแถบแม่น้ำอ้อมเมืองนนทบุรี เวลาเย็นเสด็จประทับแรมที่หน้าวัดเขมา เช้าของอีกวันเสด็จจากวัดเขมาล่องลงมาเข้าคลองบางกอกใหญ่และคลองภาษีเจริญ ระหว่างทางขึ้นบกเดินเที่ยวเล่นที่บ้านกระทุ่มแบน ตกเย็นประทับแรมหน้าวัดหนองแวง หลังจากเสด็จจากวัดหนองแวงเข้าคลองดำเนินสะดวก หยุดกระบวนประทับแรมที่หน้าวัดโชติทายการาม พร่างเสด็จเรือเล็กประพาสทุ่งที่น้ำท่วมเพื่อพบปะสมาคมกับ**ราษฎร**ตามท้องที่

พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฉลองพระองค์ดำทอง ทรงเรียกว่า “รูปทรงเครื่องต้น” พระราชทานแก่ผู้ตามเสด็จประพาสต้น พ.ศ. ๒๔๔๗

บันทึกเรื่องราวเสด็จประพาสต้น

จดหมายนายทรงอาบุภาพ ร.ศ. ๑๒๓

จดหมายนายทรงอาภุภาพ : เล่าเรื่องประเพณีต้น เมื่อ ร.ศ. ๑๒๓

จดหมายฉบับที่ 3 : เล่าเรื่องเสด็จหลังจากเสด็จจากวัดโชติทายการามไปเมืองราชบุรี ทรงรับสั่งให้เตรียมรถไฟพิเศษเพื่อเสด็จไปประพาส**เมืองเพชรบุรี** โดยประสงค์ว่าการประพาส**เมืองเพชรบุรี** ครั้งนี้จะไม่มีใครทราบ เนื่องจากต้องการทอดพระเนตรบ้านเมืองในเวลาปกติ แต่ผิดคาดเมื่อมีข้าราชการบางคนทราบถึงการเสด็จครั้งนี้ หลังจากเสด็จจากเมืองเพชรบุรีก็เสด็จกลับประทับแรมที่เมืองราชบุรี ทอดพระเนตรแคว้นอาณาเขตพระแสนท้องฟ้า

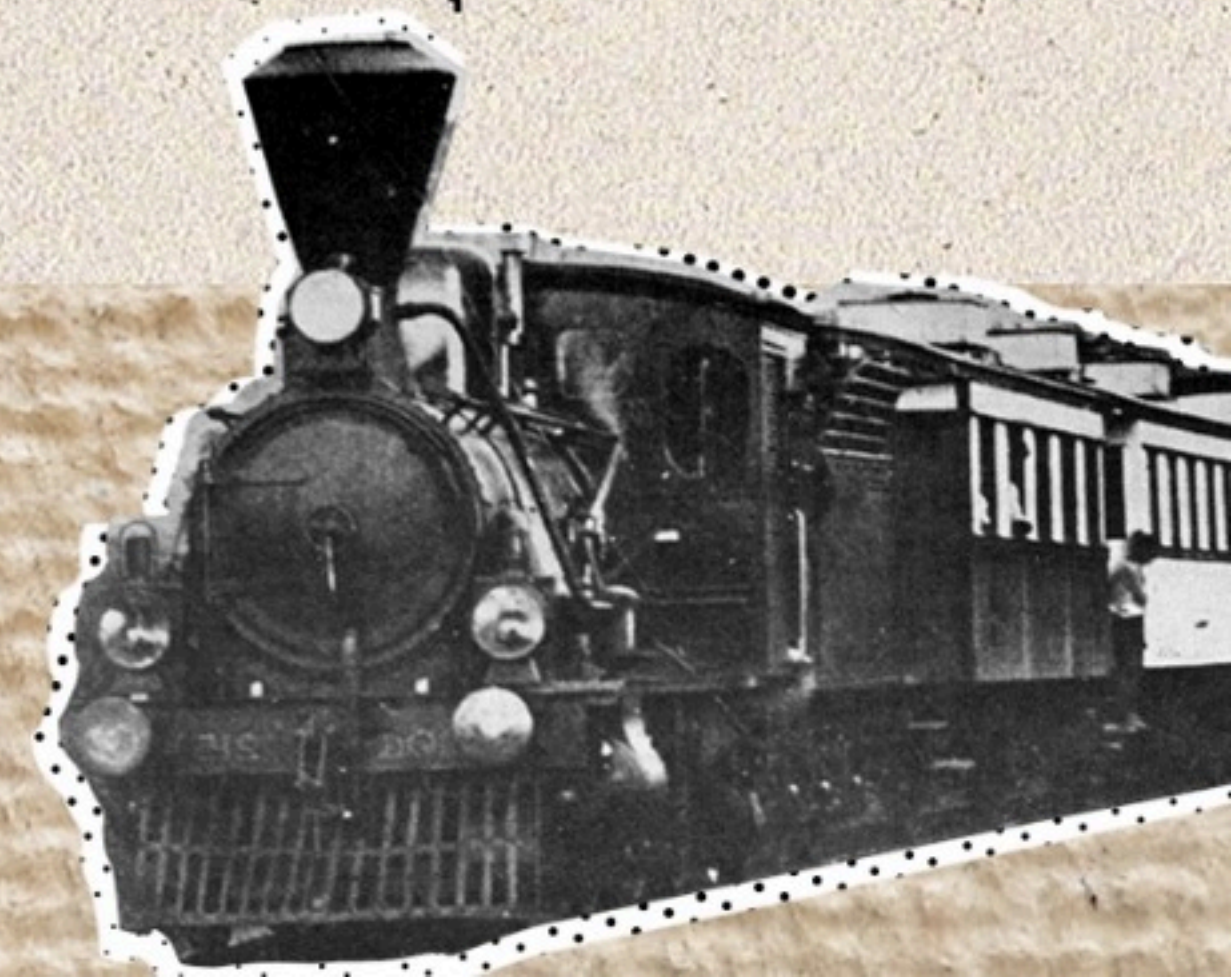
เนื้อหาในจดหมายฉบับนี้ได้มีการอธิบายถึงที่มาของคำว่า **“ประพาสต้น”** อีกด้วย การเสด็จประพาสต้นเป็นไปอย่างทุกที่ที่พระองค์ทรงหยุดแวะตามที่ต่าง ๆ ระหว่างทางเพื่อเยี่ยมชมวิถีชีวิตของราษฎร ซึ่งพาหนะการเสด็จนั้นสลับสับเปลี่ยนอยู่บ้างตามวาระ จากเรือสุรตไฟ จากรถไฟสุรเรือ โดยวัตถุประสงค์ยังคงเดิมที่ต้องการปกปิดตัวตน ซึ่งมีหลุดบ้างเนียนบ้างตามประสา

จดหมายฉบับที่ 4 : เนื้อหาภายในจดหมายยังคงเต็มไปด้วยความสนุกของการเสด็จประพาส เนื่องด้วยความไม่เป็นทางการของการเสด็จ ทำให้เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นชวนให้มีความสุข สนุกมากกว่าการเสด็จประพาสในลักษณะปกติ สำหรับเหตุการณ์ที่สำคัญในจดหมายฉบับนี้เกิดขึ้นจากคนที่ตามเสด็จต้องแบ่งหน้าที่ตามความถนัดเพื่อเตรียมการทำอาหาร ซึ่งการร่วมตัวทำอาหารเลี้ยงกัน **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ทรงโปรดเป็นอย่างมาก

สำหรับเส้นทางเสด็จประพาสเริ่มจากเสด็จตลาดที่เมืองราชบุรี และแวะซื้อเสบียงอาหารที่ปากคลองวัดประดู่ ระหว่างทางเสด็จทอดพระเนตรละครชาตรีบ้านตาหมอสี เวลาเย็นก็หาจุดที่จะเสด็จแวะทำครัว เสด็จตามแม่น้ำลำคลอง จบวันก็เสด็จกลับมาประทับแรมเมืองสมุทรสงคราม และเสด็จทอดพระเนตรที่ว่าการเมืองสมุทรสงคราม

บันทึกเรื่องราวเสด็จประพาสต้น

จดหมายนายทรงอาภุภาพ ร.ศ. ๑๒๓

จดหมายนายทรงอาณุภาพ : เล่าเรื่องประพาสต้น เมื่อ ร.ศ. ๑๒๓

จดหมายฉบับที่ 5 : เล่าเรื่องการเสด็จประพาสไปยัง**เมืองเพชรบุรี** โดยเริ่มเสด็จประทับเรือฉลอมไปทอดพระเนตรละมุดที่ปากอ่าวแม่กลองเตรียมเสียบียงอาหาร เมื่อถึงปากน้ำเมืองเพชรบุรี เสด็จเรือกลไฟไปประทับแรมที่จวนเจ้าพระยาสุรพันธ์ฯ ซึ่งการเสด็จประพาสต้นเมืองเพชรบุรีการที่จะหลีกเลี่ยงหรือพบปะราษฎรอย่างสามัญชนนั้นเป็นเรื่องยาก เนื่องจากชาวเพชรบุรีกับ**พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**มีความผูกพันกว่าที่ไหน ๆ หลังจากได้เสด็จจากบางทะเลาะทางทะเลมาเข้าบ้านแหลมแล้ว พระองค์เสด็จกลับมาประทับแรมเมืองเพชรบุรี ณ **พระนครคีรี** และเสด็จประพาสวัดต่าง ๆ ในจังหวัดเพชรบุรี จบด้วยการเสด็จไปประทับแรมที่บ้านแหลม

จดหมายฉบับที่ 6 : การเสด็จประพาสเป็นไปอย่างราบรื่น หลังจากเสด็จจากบ้านแหลมโดยทางทะเลถึงเมืองสมุทรสาคร จากเมืองสมุทรสาครก็เสด็จไปประทับแรมที่จิวราย หลังจากนั้นก็เสด็จโดยรถไฟพิเศษเพื่อเสด็จประพาส ณ **พระปฐมเจดีย์** ล่องเรือเสด็จประพาสวัดพระประโทน ออกจากพระประโทนเสด็จประทับเสวยเย็นที่บ้านพระยาเวียงไทร และเสด็จกลับมาประทับแรมที่จิวราย

จดหมายฉบับนี้ได้เล่าเรื่องการเสด็จประพาสหลาย ๆ แห่งโดยทางชลมารค ทั้งเสด็จประพาสคลองภาษี เสด็จประทับแรมบ้านสองพี่น้อง เสด็จประพาสคลองสองพี่น้อง เสด็จประทับแรมที่วัดบางบัวทอง จนถึง**เมืองสุพรรณบุรี** แล้วเสด็จทอดพระเนตรที่ว่าการเมือง วัดมหาธาตุ หลักเมือง วัดป่าเลไลยก์ เวลาบ่ายเสด็จกลับมาประทับแรมที่บางปลาหมอ จบด้วยการเสด็จจากบางปลาหมอเพื่อเสด็จประทับแรมที่บ้านผักไห่

บันทึกเรื่องราวเสด็จประพาสต้น

จดหมายนายทรงอาณุภาพ ร.ศ. ๑๒๓

จดหมายนายทรงอาณุภาพ : เล่าเรื่องประพาสต้น เมื่อ ร.ศ. ๑๒๓

จดหมายฉบับที่ 7 : จดหมายฉบับนี้เป็น**จดหมายฉบับสุดท้าย**ที่เล่าเรื่องราวการเสด็จประพาสต้นครั้งนี้ โดยเริ่มเล่าเรื่องการเสด็จจากบ้านพักไผ่ไปทางคลองบางโพงเพง โดยมีเหตุการณ์สำคัญ คือ เกิดความเข้าใจผิดในเส้นทาง การเสด็จ เป็นเหตุให้เกิดความลำบากแก่การประพาสเป็นอย่างมาก หลังจากเหตุการณ์คลี่คลาย เสด็จคลองบางหลวง อ้ายเอียง แวะท่าครุฑที่บ้านนายช่างอำแดงพลับ เมื่อออกจากบ้านนายช่างอำแดงพลับ เสด็จจนถึงบางปะอิน และเสด็จรถไฟพิเศษเพื่อกลับ**กรุงเทพฯ** เป็นอันจบการ**เสด็จประพาสต้น**

จดหมายฉบับที่ 8 : สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้พรรณนาถึงผลในการเสด็จประพาสต้น และยังได้กล่าวถึงการเสด็จประพาสหลังจากครั้งนี้อีกว่า จะไม่ได้สุขสำราญและเป็นกันเองเหมือนเมื่อครั้งที่**เสด็จประพาสต้น** (เมื่อปี พ.ศ. 2447 หรือ ร.ศ. 123) อีกแล้ว โดยอธิบายเหตุผลไว้ว่า ราษฎรรู้แล้วว่าพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดการเสด็จอย่างสามัญชน และหลังจากนี้หากมีใครแปลกหน้าเป็นผู้ดีชาวบางกอก ก็คิดและเข้าใจว่านั่นคือพระเจ้าอยู่หัว แม้แต่เรือพระที่นั่งหากเห็นว่ามี ความแตกต่างจากปกติ ไม่ได้มาจากท้องถนนแถวนั้น ก็คิดไปก่อนว่านั่นคือพระเจ้าอยู่หัว ซึ่ง**สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ**ทรงมองว่าการเสด็จประพาสต้น การประพาสอย่างสามัญชนคนธรรมดาจะไม่เหมือนเดิมอีกแล้ว

บันทึกเรื่องราวเสด็จประพาสต้น

จดหมายนายทรงอาณุภาพ ร.ศ. ๑๒๓

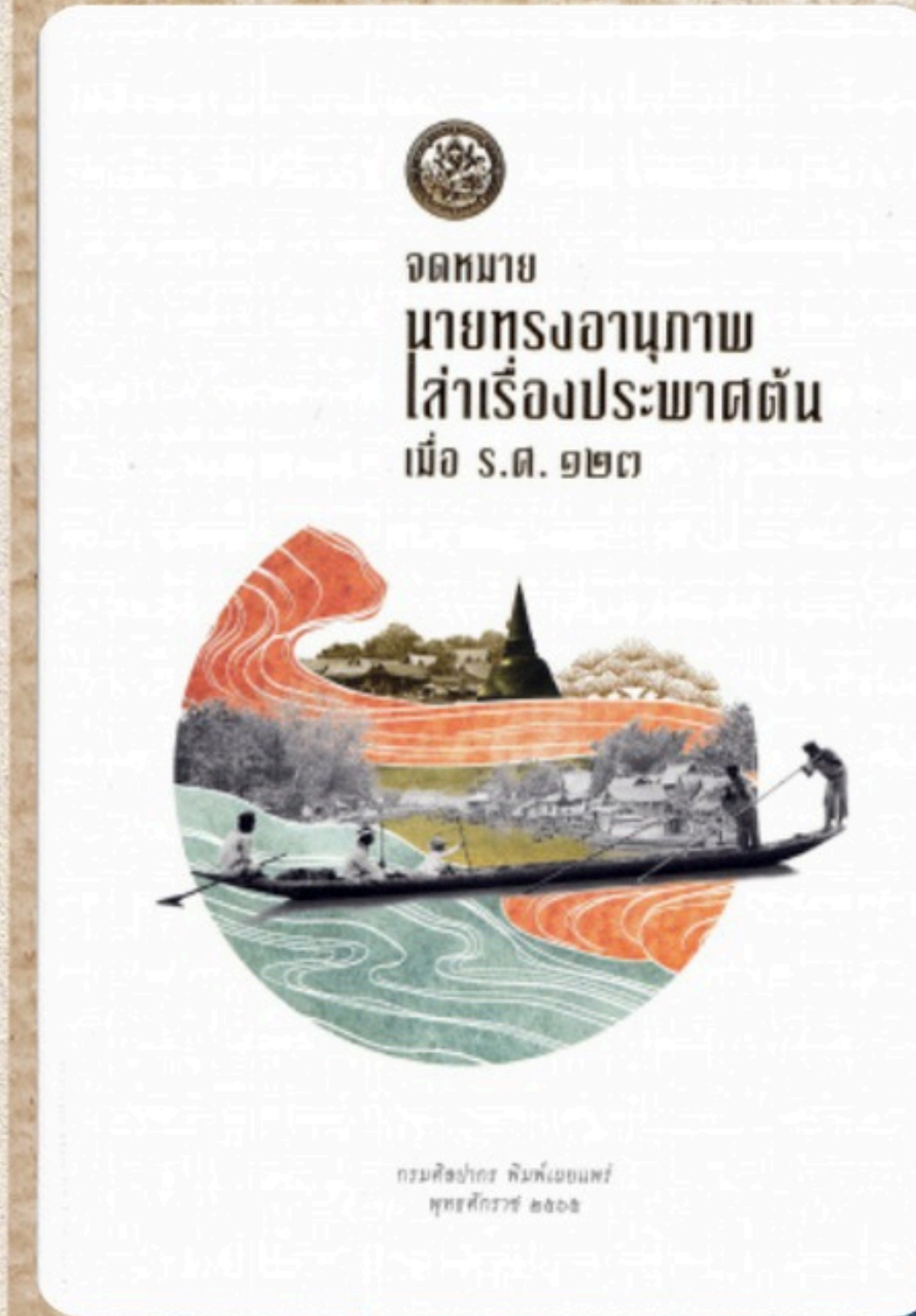
เอกสารสำหรับการค้นคว้า

1. ฌ็องวอร์เรน ฟุ่มด็ยง. “การศึกษาแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการพัฒนาประเทศ จากพระราชหัตถเลขาในการเสด็จประพาสหัวเมือง (พ.ศ. 2415 - 2452)”, ปรินญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2550)

2. กรมศิลปากร. (2565).จดหมายนายทรงอนุภาพ เล่าเรื่องประพาสต้น เมื่อ ร.ศ. 123. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

3. วัชรญาณ. “จดหมายนายทรงอนุภาพ เล่าเรื่องประพาสต้น”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://vajirayana.org/จดหมายนายทรงอนุภาพ-เล่าเรื่องประพาสต้น>

4. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร. จดหมายเหตุ เรื่องเสด็จประพาสต้น ในรัชกาลที่ 5 ครั้งแรกและครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

บันทึกเรื่องราวเสด็จประพาสต้น

จดหมายนายทรงอนุภาพ ร.ศ. ๑๒๓